

УДК 340:008 (045)

О. М. МАКЕСВА

«ПРАВОВА КУЛЬТУРА» ТА «КУЛЬТУРА»: СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ

Розглядається сутність та особливості категорій «правова культура» та «культура». Особлива увага надається вивченню різних наукових підходів до визначення категорій «правова культура» та «культура». Аналізується їх співвідношення і взаємозв'язок у правовому житті сучасної України. Досліджується правова культура як елемент загальної культури суспільства та як складова професійної культури. Автор доводить, що між правовою культурою і культурою існує тісний взаємозв'язок, що є умовою забезпечення верховенства права та утвердження загальнолюдських цінностей у суспільстві.

Ключові слова: правова культура, культура, цінності, загальнолюдська культура, професійна культура.

Макеєва Е. Н. «Правовая культура» и «культура»: соотношение категорий

Рассматривается сущность и особенности категорий «правовая культура» и «культура». Особое внимание уделяется изучению различных научных подходов к определению категорий «правовая культура» и «культура». Анализируется их соотношение и взаимосвязь в правовой жизни современной Украины. Исследуется правовая культура как часть общей культуры общества и как составляющая профессиональной культуры. Автор доказывает, что между правовой культурой и культурой существует тесная взаимосвязь, что является условием обеспечения верховенства права и утверждения общечеловеческих ценностей в обществе.

Ключевые слова: правовая культура, культура, ценности, общечеловеческая культура, профессиональная культура.

Makeieva Olena. Legal culture and the culture: correlation of categories

In the article are considered the essence and peculiarities of such categories as legal culture and the culture. Special attention is paid to the study of various scientific approaches to intermingling the categories of legal culture and the culture. We analyze their correlation and intercourse in the legal life of modern Ukraine. We investigate legal culture as a part of the general culture of society and as a part of the professional culture. The author proves that legal culture and the culture are closely interrelated. This is a condition to ensure establishment of the supremacy of law and strengthening of human values in society.

Key words: legal culture, culture, values, human culture, professional culture.

Надливим чинником демократичних перетворень в Україні, домінування загальнолюдських цінностей та верховенства права в усіх сферах суспільного життя є високий рівень як загальної культури, так правової культури особи. Вирішення актуальних завдань правового життя України неможливе без ґрунтовного дослідження сутності основних понять, категорій, дефініцій у правовій науці. У дуцисіях умовах вельми актуальними є вивчення доробку юридичної наукової думки про категорії «правова культура» та «культура», питання їх взаємозв'язку та функціонування у суспільстві, що дасть можливість визначити основні закономірності та тенденції розвитку сучасного правового життя України.

Щоб краще зрозуміти сьогодення, необхідно аналізувати минуле, ідеї, принципи, теорії, системи цінностей, вироблені в той чи інший час тим або іншим на-

родом. Це не формальна данина минулому, не сліпа віра в авторитети і традиції, а необхідний спосіб орієнтації в розумінні відповідних політико-правових явищ стосовно існуючих реалій¹.

У зв'язку з цим звернімося до з'ясування сутності цих понять. Насамперед необхідно відзначити багатогранність і складність поняття культури. Спочатку термін «культура» (від лат. *cultura*), визначався як обробка й догляд за землею для того, щоб зробити її придатною для задоволення людських потреб. Сьогодні ж під культурою, зазначає Н. Оніщенко, розуміють сукупність проявів життя, досягнень і творчості народу. За період свого існування людство накопичило величезний емпіричний матеріал і створило основні інструменти дослідження культури як нормативної ціннісної системи. Це дозволило сформулювати основні постулати юридичної культурології і чітко визначити її дослідницькі завдання. Деякі дослідники (М. Вебер, Й. Хейзинг, Р. Мертон, Т. Парсонс) проводили аналіз нормативних елементів культури і взаємодії між культурними настановами суспільства, соціальної групи та особистості. Інші (І. А. Ільїн, П. І. Новгородцев, Л. Й. Петражицький, В. С. Соловйов, А. Грамші) розглядали проблеми соціальної і правової свідомості, а також питання взаємодії культурних та правових норм. Представники культурологічних теорій (А. Коен, Р. Клоуард, У. Міллер, Т. Селлін) у своїх працях вперше роблять акцент на значенні культурних цінностей, які сприяють правомірній та протиправній поведінці (теорія субкультури, теорія конфлікту культур). Суттєвою частиною культурологічних досліджень у праві були роботи Е. Бланкенбурга, Й. Феєста, Дж. Скольнича, А. Н. Роша, В. Сальнікова, С. Сливка, присвячені культурним особливостям професійної діяльності поліції (міліції) та інших правоохоронних органів².

Поняття «культура» вживається і як міра рівня освіченості і вихованості людини, нині налічується близько тисячі його визначень, а філософи і культурологи не дають йому єдиного тлумачення. У сучасній науці виділяють різні підходи до визначення сутності поняття «культура». Так, В. Сальніков виділяє антропологічний, соціологічний та філософський підходи. При антропологічному підході культура розуміється як сукупність усіх благ, створених людиною, на відміну того, що створила природа. Соціологічний – трактує її як сукупність духовних цінностей: культура розглядається як компонент громадського життя. При філософському підході культура розглядається як явище, що виділяється суто аналітично, не пов'язане з громадським явищем³. А. Семітко визначає чотири типи визначень даного явища. По-перше, культура – це інтерпретація всього того, що створено людиною. По-друге, вчений виділяє предметний бік культури, яка розглядається як сукупність усіх матеріальних і духовних цінностей, створених і розвинутих людством. Третім підходом, на його думку, є діяльнісний підхід, у якому увага зосереджується на характеристиці людської діяльності. І, нарешті, у четвертому підході перевага надається виключно інтелектуальному аспекту штучного середовища, створеного людиною⁴.

Цікавим, на наш погляд, є аксіологічний підхід, що дозволяє виокремити цінності, які переважають в певному суспільстві. Культура як цінність виявляється в результаті вільної діяльності людини в процесі освоєння природних і суспільних явищ та процесів. Але ця діяльність у суспільстві, що поступово ускладнюється, неможлива без регулюючих норм, оскільки в процесі взаємодії між суб'єктами виникають протиріччя. Нормування – це засіб організації діяльності людини, спосіб буття культури⁵.

У сучасній культурології виділяють інформаційно-семіотичний підхід, коли культура розуміється не тільки як сукупність продуктів людської діяльності, але і як світ значень, які людина вкладає у свої витвори і дії. Виокремлюються три основні види значень змісту культури – знання, цінність і регулятив. Основою такого підходу є твердження, що вона втілює засоби, способи та результати людської діяльності⁶.

Отже, культура – це внутрішній духовний стан суспільства, який становить діалектичну єдність суспільних процесів створення соціальних цінностей (норм, знакових систем) тощо та освоєння історичного досвіду, що дозволяє, у свою чергу якнайповніше сприяти процесові перетворення багатства людської історії у внутрішнє багатство особистості, виявленню і подальшому розвитку в суспільній можливості самої людини⁷.

В науковій юридичній літературі не існує єдиного підходу і до визначення поняття «правова культура». Правову культуру вчені почали досліджувати в 50-ті роки ХХ століття, зокрема: Є. Аграновська, С. Алексєєв, Н. Бура, В. Зориченко, М. Кейзеров, В. Камінська, О. Красавчиков, О. Лукашова, А. Семітко, В. Сальніков, В. Сидорин та інші. Зазначена категорія розглядалася як певний ідейно-правовий стан суспільства в певний період, сукупність знань про право, уміння застосовувати закони в повсякденному житті, повага до них, що і забезпечує дотримання правових вимог. У 90-ті роки ціннісний вимір правової культури був висвітлений у працях вчених, зокрема: В. Бурмістрова, Г. Балюка, П. Євграфова, І. Копейчикова, Л. Петрової, В. Оксамитного, П. Рабіновича та інших. Правова культура розглядалася як сукупність всіх цінностей, які створюються людьми в правовій сфері, а також саме право, правосвідомість, правові відносини, стан законності, рівень досконалості законотворчої, правозастосовної та іншої правової діяльності.

Правова культура – частина загальної культури суспільства, правовий стан суспільства, правові цінності, створені людьми за всю історію розвитку права, якість юридичних форм, норм та інститутів в їх реальному функціонуванні. Показниками правової культури суспільства є: рівень правосвідомості; стан законодавства; стан законності та правопорядку; стан юридичної практики. Залежно від суб'єктів-носіїв розрізняють правову культуру суспільства; правову культуру соціальних груп; правову культуру особистості⁸.

Вивчення даної проблематики дозволяє виділити підходи до розуміння поняття правової культури у правовій науковій думці. По-перше, ціннісний, де правова культура відображає ціннісно-правовий та ідейно-правовий стан суспільства на окремому історичному етапі, характеризує рівень правосвідомості, розуміння права та повагу до закону. В якості показника рівня правової культури також виступає рівень розвитку правових поглядів, гарантованість прав, рівень правоохоронної діяльності, рівень юридичної освіти та виховання⁹. По-друге, емпіристичний підхід, обов'язковою умовою якого є відмова від традиційних нормативістських настанов на користь ціннісного підходу до права, від юридичного догматизму до діяльнісного освоєння правових механізмів, засобів і способів дії. Ці вимоги виходять, передусім, з практичної цінності правових знань для громадянина¹⁰.

Таким чином, формування поняття «правова культура» має тривалу історію. Відповідно, правова культура – це система духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права, є складовою частиною загальної культури, охоплює

всю сукупність найважливіших ціннісних компонентів правової реальності в її розвитку (право, правосвідомість, правовідносини, правопорядок, нормотворча, правозастосовча та інша правова діяльність). Виступає однією з категорій загальнолюдських цінностей, є невід'ємним компонентом правової держави¹¹.

Як слушно зазначає П. Рабінович, правова культура тісно взаємопов'язана загальнолюдською культурою, адже правова культура – це загальний стан «юридичних справ» у суспільстві, тобто стан законодавства і роботи суду, всіх правоохоронних органів, правосвідомості всього населення країни, що виражає рівень розвитку права і правосвідомості, їх місце в житті суспільства, засвоєння правових цінностей, їх реалізацію на практиці, здійснення вимог верховенства права¹².

Отже, культура є засобом саморозвитку людини і суспільства, а правова культура виступає соціальною формою закріплення та відтворення цього розвитку у нормах та цінностях права, правової діяльності та правової свідомості. *Правова культура як особлива складова духовної культури людства, яка фіксує досягнення суспільства у сфері юридичної теорії та практики, розкриває роль правових ідеалів та цінностей у житті суспільства, реальних здобутків держави у галузі захищеності прав і свобод людини*¹³.

Правова культура, вважає І. Яковюк, це соціальний організм, що постійно еволюціонує. Людству в цілому і кожному народу зокрема потрібна морально-ціннісна, правова система координат. Пронизуючи суспільне буття і свідомість, правові цінності служать джерелом, «контролюючими еталонами» мотивації вчинків людей. Зміни історичних умов позначаються як на стані правової культури, так і загальної культури суспільства. На етапі переходу від однієї моделі державності до другої спостерігається з одного боку, критика попередньої системи цінностей, а з іншого – формування нових цінностей¹⁴.

Правова культура взаємодіє з політичною, економічною та культурною сферами суспільного життя, а результатом взаємодії права і культури є правова культура, яка є системою поглядів, уявлень, які визначають поведінку і діяльність людей у правовій сфері. Нині помітно зростає роль культурного чинника в житті українського суспільства. В результаті такої взаємодії зростає необхідність розширення сфери дії правової культури: підвищення вимог до діяльності законотворчих, правозастосовчих та правоохоронних органів, покращення якості нормативних актів та необхідність постійного інформування населення про новачки у праві. Одним з показників правової культури є правова та моральна вихованість особи, тобто належний високий рівень правової та моральної свідомості.

Під час дослідження взаємозв'язку та співвідношення правової культури і культури, аналізу їх впливу на правове життя суспільства, важливою є виділення ролі загальнолюдських цінностей, адже вони впливають на інтереси і цілі особи та суспільства.

Формування правової держави в Україні не повинно обмежуватися лише комплексом взаємозалежних і погоджених засобів правового впливу на суспільні відносини, воно мусить включати правову культуру і правову свідомість як суб'єкта права та професійну правосвідомість посадової особи юридичного фаху і компетенції. Правова культура є елементом професійної культури, або професійної правової культури – одна із форм правової культури суспільства, притаманна тільки *опільності* людей, що професійно займаються юридичною діяльністю, яка *потребує фахової освіти і практичної підготовки*. Як правило, це культура робочої групи, члени якої є службовими особами і носіями службової правової культури.

Без громадян, професійних юристів та посадових осіб в системі державних органів з належним рівнем правової культури та загально людської культури неможливо досягнути законності та правопорядку, що забезпечить належний рівень правового життя сучасної України.

Серед багатьох проблем формування правової культури суспільства чи не основне місце посідає проблема правового нігілізму, що суттєво гальмує розбудову правової держави в Україні. Питання пов'язані з правовим нігілізмом, деформаціями правової свідомості не виникали б у сучасному просторово-часовому полі так часто, якби право ефективно виконувало свої основні функції – регулятивну та охоронну. Сучасне українське суспільство характеризується багатьма різкими суперечностями, серед яких спостерігається прийняття значної кількості нормативно-правових актів і водночас розповсюдження правового нігілізму. Причому прийняті закони відверто ігноруються, порушуються, не виконуються і не цінуються¹⁵.

Проблема розбудови громадянського суспільства, демократичної правової держави в Україні безпосередньо пов'язана з розвитком правової культури та загальної культури українського суспільства. Україна як держава, що проголосила демократизм і гуманізм своєю державною політикою, повинна забезпечити відповідний рівень правової культури своїх громадян. Саме правова і моральна культура населення є соціальною гарантією дії верховенства правового закону в суспільстві.

Отже, на підставі проведеного дослідження, правова культура та загальна культура суспільства є фундаментом нового суспільства в Україні, формування яких має бути результатом активної діяльності державних інституцій, суспільства, усіх його громадян, кожної особи та врахування наступних аспектів. Правова культура і загальна культура є критеріями оцінки рівня правового життя України. Це означає, що правова культура, як елемент загальнолюдської культури, в'є одним із головних чинників становлення правової держави в Україні. Між правовою культурою і культурою існує тісний взаємозв'язок, що є умовою забезпечення верховенства права та утвердження загальнолюдських цінностей у суспільстві.

1. *Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства*: монографія / [ред. Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк]. – Х.: Право, 2007. – С. 8. 2. *Онiщенко Н. М. Концептуальні засади забезпечення правової культури населення в Україні*: наук. доп. / [Н. М. Онiщенко, Н. М. Пархоменко, О. Л. Богiнiч]. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – С. 11. 3. *Сальников В. П. Социалистическая гражданская культура. Методологические проблемы* / Сальников В. П. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1989. – С. 39. 4. *Семитко А. П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, процесс* / Семитко А. П. – Свердловск: Изд. Уральский ун-та, 1990. – С. 48. 5. *Аграновская Е. В. Правовая культура и обеспечение прав личности* / Аграновская Е. В. – М.: Наука, 1988. – С. 11. 6. *Культурология: учебник* / [под ред. Ю. Н. Солонина, М. С. Кагана]. – М.: Высшее образование, 2007. – С. 11. 7. *Дія права: інтегративний аспект*: монографія / [кол. авторів; відп. ред. Н. М. Онiщенко]. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 311. 8. *Радько Т. Н. Теория государства и права в схемах и приложениях: учебное пособие* / Радько Т. Н. – М.: Проспект, 2011 г. – С. 100. 9. *Лукини О. Л. Формування правової культури студентів у трансформційному суспільстві*: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / О. Л. Лукаш. – К., 2011. – С. 7. 10. *Романова І. А. Компетентнісний підхід до правової освіти студентів* / І. А. Романова // 36. наукових праць Харківського національного педагогічного університету

імені Г. С. Сковороди: Педагогіка та психологія. – 2008. – Вип. 33. – С. 26–35. 11. Шемшученко Ю. С. Правова культура / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – К., 2003. – Т. 5: П–С. – С. 37. 12. Рабінювич П. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України) / П. Рабінювич // Вісн. Акад. прав. наук Укр. – 2006. – № 2 (45). С. 4–9. 13. Сербин Р. А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. / Р. А. Сербин. – К., 2003. – С. 8. 14. Яковлюк І. В. Правова культура як характеристика якісного стану правової системи / І. В. Яковлюк // Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / [ред. кол. вид.: В. Я. Тацій (голова ред. кол.); Акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2008. – Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / [за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина]. – 2008. – С. 649. 15. Оніщенко Н. М. Соціальний вимір правової системи. Реалії та перспективи: монографія / Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко / [відп. ред. Ю. С. Шемшученко]; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Юридична думка, 2011. – С. 70–71.

УДК 342.922+343.018+347.135

**О. В. КУЛЬТЕНКО
В. В. КРАВЧЕНКО**

СПІВВІДНОШЕННЯ ВОЛІ ТА ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ ЯК ПРАВОВИХ ЯВИЩ

Стаття присвячено встановленню співвідношення волі та волевиявлення як правових явищ в Україні. Досліджено взаємозв'язок термінів «воля» та «волевиявлення». Проведено порівняльний аналіз кількості місць вказування слів «воля» та «волевиявлення» у кодексах України. Пропонується розтлумачити вказані вище терміни і дати визначення їх складових понять.

Ключові слова: воля, волевиявлення, функція, влада, суб'єкт, кодекс.

Культенко А. В., Кравченко В. В. Соотношение воли и волеизъявления как правовых явлений

Статья посвящена установлению соотношения воли и волеизъявления как правовых явлений в Украине. Исследована взаимосвязь терминов «воля» и «волеизъявление». Проведен сравнительный анализ количества мест указания слов «воля» и «волеизъявление» в кодексах Украины. Предлагается растолковать указанные выше термины и дать определение их составляющих понятий. воля, волеизъявление, функция, власть, субъект, кодекс.

Ключевые слова:

Kultenko Alexander, Kravchenko Victoria. The ratio of expression will and the desire of a legal phenomena

The article is devoted to the establishment of relations of will and desire as legal phenomena in Ukraine. Investigated the relationship of the terms "will" and "desire". A comparative analysis of number of the seats pointing words "will" and "desire" in the codes of Ukraine. It is proposed to explain the above terms and define their constituent concepts.

Keywords: will, desire, function, authority, subject, code.

© КУЛЬТЕНКО Олександр Володимирович — кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри правознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка

© КРАВЧЕНКО Вікторія Василівна — студентка Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка

У світі спостерігається тенденція до поглиблення регламентації суспільних відносин, з метою корегування недоліків у житті громади та держави. Такі соціальні орієнтири, як воля, рівність, справедливість, демократія, порядок, безпека, мир із часом набули характер також і правових цінностей. Проте, надмірна регламентація може призвести й до негативних наслідків до обмеження інтелектуально-духовного розвитку особистості, стагнації. У зв'язку із ґрунтовним реформуванням вітчизняного законодавства та активною діяльністю Європейської комісії за демократію через право все більшої актуальності набувають питання нормативного визначення моральних, психологічних, етико-естетичних категорій. Дефініції «воля» та «волевиявлення» міжнародною спільнотою визнані одними з основоположних принципів демократії, у той же час, їх дослідження перебуває лише на початковій стадії¹.

Дослідженню питань волі та волевиявлення присвячено велику кількість праць як психологів, так і науковців у галузі права. Серед них О. М. Костенко², А. Г. Маклаков, В. А. Ойгензихт, К. В. Скіданов, О. Ф. Фрицький, Ф. С. Хейфец та інші. Проте дискусійний характер відповідної проблематики лише посилює її актуальність.

Слід зазначити, що у тексті вітчизняних нормативно-правових актів поряд із використанням дефініцій «воля» та «волевиявлення» відсутнє їх легальне тлумачення. Дана обставина здатна викликати різноманітне трактування змісту та суб'єктивного застосування статей національного законодавства із використанням категорій «волі» та «волевиявлення». Одна з центральних проблем дослідження у психології може стати однією з центральних проблем визначення у праві.

Складність полягає у тому, що термін «воля» може вживатись у таких значеннях:

- 1) як риса характеру – здатність людини чинити дії, які вимагають подолання внутрішніх чи зовнішніх перешкод;
- 2) як елемент регулюючої функції мозку – свідоме регулювання людиною своєї поведінки і діяльності, виражене в умінні долати не лише зовнішні а й внутрішні труднощі при здійсненні цілеспрямованих дій та вчинків³;
- 3) як складна форма психічної діяльності людини, що проявляється у планирних діяннях, спрямованих на досягнення свідомо поставлених цілей та подолання перешкод;
- 4) синонім свободи. У такому розумінні воля вживається як елемент у слововиплученні «позбавлення волі»;
- 5) як найсуттєвіша відмінність та критерій розподілу права і моралі. Переважно ініціальна воля застосовується для права, а добра воля – для моралі.

Оже, у зв'язку із суперечливістю поглядів на складові поняття волі дати їй цисизначне визначення досить важко.

При дослідженні волі та волевиявлення як правового явища відповідні дефініції набувають нових специфічних ознак. До основних особливостей волі та волевиявлення як правових явищ віднесемо:

волевий аспект, що відіграє системоутворюючу роль у механізмі будь-якої юридичної дії. З іншого боку, недостатньо одного існування волі. Будучи тільки внутрішньою волею особи, вона не здатна впливати на виникнення, зміну чи припинення прав і обов'язків. Сфера права охоплює передусім дії, що підлягають зовнішньому визначенню. Для права істотним чинником виступає необхідність волевиявлення – вираження волі. Вона повинна бути проявлена зовні, в іншому випадку воля втрачає юридичне значення;